

1530'da Aydın Livasında Vergilendirilen Nebatât, Hayvanât ve Cisimât Hakkında

Bülent ÇELİK*



Osmanlı Devleti'nin aralıklarla çeşitli eyaletlerinde yaptığı nüfus ve vergi sayımlarına Tahrir adı verilmektedir. Bu verilerin tutulduğu defterler ise Tahrir Defterleri olarak anılmaktadır. Bugün çeşitli arşiv ve kütüphanelerde söz konusu sayımların kayıtlı olduğu irili ufaklı 2000 cilt kadar Tahrir Defteri bulunmaktadır. Bu defterler sayesinde biz bugün, belirli bir tarihte Osmanlı Devleti içinde herhangi bir bölgede yaşamakta olan yetişkin erkek nüfusu, tasarruf ettikleri toprak miktarını “çift”, “yarım çift”, yarım çiftlikten az topraklı veya topraksız olarak gösteren işaretler, uymak zorunda oldukları vergi yükümlülüklerini veya affolunmalarına dair bazı açıklama ve sayılarla birlikte, kendi isimleri ve babalarının adları ile kaydedilmiş olarak bulabilmekteyiz. Ayrıca, sayım bölgelerinde yapılmakta olan ekimlerin cins ve miktarlarını gösteren bilgilerle, her yerin tarımsal örf ve adetleri ile vergi sistemlerini gösteren kanunnameler de bu defterlerde bulunmaktadır¹.

Dönemin ekonomik ve teknik koşullarının gereği, vergilerin nakit para halinde toplanması ve nakli çok güç olduğundan Osmanlı Devleti'ne ait masrafların çoğu ve bu arada asker ve memur maaşları ile diğer bazı harcamaların doğrudan doğruya merkezi devlet hazinesinde toplanacak paralarla ve nakden ödenmesi mümkün değildi. Bu nedenle eyaletlerdeki çeşitli vergi geliri kaynakları askeri veya idari görevler ile çeşitli masraflar karşılığında tumar, zeamet ve has gibi dirlik sahiplerine havale

* Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Yayına Hazırlayanlar: Ömer Lütfi Barkan, Enver Meriçli, TTK, Ankara 1988, s. 3.

edilmektedir. Bu gelir kaynakları çoğunlukla tarımsal üretime dayalı olduğundan dirlik sahiplerinin hangi üretim çeşidinden veya ticareti yapılan hangi maldan ne oranda vergi alabilecekleri de defterlerin başında yer alan kanunnamelerde gösterilmektedir. Ayrıca sayısal olarak gösterilen bu oranlar dışında kanunnamelerde, bölgedeki tarımsal faaliyetin niteliği ve potansiyeli hakkında da bazı bilgilere yer verilmektedir.

Bu defterlerden birisi olan ve Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı bünyesinde oluşturulan Defter-i Hâkânî Dizisinden H. 937/M.1530 tarihli 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri'ndeki Aydın Livâsı kanunnamesi, bölgede yapılan tarımsal faaliyetlerin cinsini, pazarlarda alınıp satılan ve belli bir ticari değerleri olan çeşitli kalem malları göstermesi nedeniyle yararlandığımız ana kaynağı oluşturmaktadır².

Genellikle vaha türü bir iklime sahip bulunan Anadolu'da yağışların düzensiz olduğu ve kıraç toprakların bünyesine uygun olan ikili rotasyon sisteminin yüzyıllardan beri uygulanmakta olduğu görülür³. Ekilen toprakların boş alanlara oranla az ve dağlık bölgeler arasında dağılmış olması, toprak örtüsünün ince oluşu gibi faktörler nadasa dayanan ikili rotasyon sisteminin uygulanmasını zorunlu kılan coğrafi faktörleri oluşturur. Ancak Batı Anadolu'da büyük nehirler boyunca uzanan verimli topraklar ve vadiler boyunca yapılan pazara yönelik tarım bir istisnayı oluşturmaktadır⁴. İncelediğimiz Aydın livası kanunnamesinde birkaç yerde geçen ve Aydın'da toprakların çok kıymetli olduğuna dair bilgi oldukça önemlidir. Çünkü bu, bölge topraklarının verimli olduğunu göstermektedir. Aydın'da tarımsal üretici reâyâ'nın öşür olarak ödedikleri vergi şu kalemleri kapsamaktadır⁵: Buğday, arpa, yulaf, darı, melas⁶, çavdar, kasil⁷, pamuk, burçak, mercimek, nohut, susam, börülce, bakla, soğan, sarımsak,

2 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 27. Defter-i Hâkânî Dizisi: II 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530). *Hüdâvendîgâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâye Livaları*. <Dizin ve Tıpkıbasım>, Ankara 1995. Söz konusu kanunname eserin 365–370. sayfaları arasındadır.

3 Lütfi Güçer, XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1964, s.3–12.

4 H. Ünal Nalbantoğlu, *Sosyal Yapı Değişmesi Açısından Türkiye'de Sanayileşme ve Kentleşme Süreçlerine Teorik Bir Yaklaşım Denemesi*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara 1974, s.69.

5 Genel olarak Osmanlı Devletinde toplanan vergi kalemleri için bkz: Neşet Çağatay: "Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâ'dan Alınan Vergi ve Resimler." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi*, Ankara 1947, c. V, s.438–511.

6 Melas: Billurlaşmış şeker, şuruptan çıkarıldıktan sonra elde edilen billurlaşmamış posa. Pancar ya da şekerkamışından elde edilir. Alkol ya da maya üretiminde, hayvan yemine katkı (melaslı saman, melaslı kepek v.b) ve gübre olarak kullanılır. *Meydan Larousse Büyük Lâgat ve Ansiklopedi*, İstanbul 1990, c.8, s.583.

7 Kasıl: Hayvanlara yedirmek üzere zamanından önce biçilen yeşil ot. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lâgat*, Ankara 1996, s.592.

çörek otu⁸, maş⁹, poğaç, keten¹⁰, kendir¹¹, kuru üzüm aveng'i¹², pekmez, şıra, zerdali, badem, zeytin, armut, incir, narenciye, nar, şeftali, sebze, ot, şirugan yağı¹³ ve zeytin yağı. Bu ürünlerden alınan vergiler nakid olarak değil, aynı (mal olarak) toplanmaktadır. Ayrıca bölgede bulunan un ve zeytin değirmenlerinden de öşür olarak nakid akçe talep edilmektedir.

Bölgede yapılan arıcılık faaliyetleri de vergi kalemi olarak belirlenmiştir. Her bir kovana iki akçe olarak belirlenen resmi vergi oranından kaçınmak isteyen reâyâ'nın bu konuda bazı uygulamaları da kanunnamede geçmektedir. Örneğin kovan sahibi köylü bu vergiyi ödememek ya da daha az bir oranda ödemek amacıyla kovanlarını râiyet olarak kaydolduğu dirlik sınırları dışına çıkarabilmekte, başka dirlik sahipleri ile özel antlaşmalar yapabilmekte, sık sık kovanları başka yerlere göçürebilmektedir. Dirlik sahibi bu vergiyi kendisinden talep ettiğinde de ona dirlik sahibinin kontrol ettiği bölgenin sınırları dışında üretim yaptığını gerekçe göstererek, bu baldan vergi vermeyeceğini söyleyebilmektedir.

Yine devletin yetiştirilen koyunlardan istediği ağnam vergisi iki koyuna bir akçe olarak talep edilmektedir. Daha çok konargöçer Yörük aşiretlerini ilgilendiren bu bölümde yine Yörüklerin otlak, yaylak, kışlak ve tütün vergileri bu bölümde ayrı ayrı ele alınmaktadır. Bu bölümde ayrıca bazı özel toplulukların hukuki ve vergisel durumlarına da yer verilmiştir. Örneğin bölgede bulunan Karacakoyunlu Yörüklerinin koyun, kara, ağıl arusane, cürm-i cinayet, bad-ı hevâ, bive ve kaçgun vergilerinin merkez hazine tarafından toplanacağı belirtilmiştir. Yine Ayasluğ (Selçuk)-İzmir civarlarında bulunan deve taşımacılığı hizmetinde bulunan Arapların bu hizmetleri karşılığında önceden muaf tutuldukları vergi mükellefligi uygulamasından vazgeçildiği ve bu taifeden de vergi toplanacağı kaydedilmiştir.

Bölgede yapılan bağcılık faaliyetleri de önemlidir. Bağlardan alınan bağ haracı önceden dönümüne altışar akçe iken Osmanlı döneminde bu vergi on bir akçeye çıkarılmıştır. Yapılan bağcılıktan elde edilen şarabın tüketimi de bir vergi kalemi olarak belgede geçmektedir.

8 Çörek otu: Bazen süs bitkisi olarak kullanılan otsu bitki. *Nigella*. Bu bitkinin susam iriliğinde, bazı yiyeceklere çeşni vermek için ekilen tohumu. *Meydan Larousse*, c.3, s. 305.

9 Maş: Fasulyenin börülceyi andıran iri türüne verilen ad. *Phaseolus aureus, phaseolus mungo*. *Meydan Larousse*, c.8, s.444.

10 Keten: Zıt renkli, göz alıcı renkleri çiçekleri olan basit yapraklı otsu bitki. Lifleri dokumacılıkta kullanılır. *Meydan Larousse*, c.7, s.208.

11 Kendir: Kendirgiller familyasından ip, sicim, halat yapılan lifli bitki. *Meydan Larousse*, c.7, s.171.

12 Aveng ya da Heveng: İpe geçirilmiş üzüm, kiraz v.b. askısı.

13 Şir-i revgan (şirugan veya şırlagan) yağı: Susam yağı. *Meydan Larousse*, c.11, s776.

Güzelhisar pazarı bac'ı, bozahane¹⁴, başhane¹⁵ ve meyhaneleri, hepsi bir arada olmak üzere, Padişah hassı olarak ayrılmıştı¹⁶. Kanunname'de Pazarlarda alım satımı gerçekleşen ürünler ve bunlardan alınacak vergilerin akçe cinsinden miktarları ise ayrı bir bölüm halinde yer almaktadır. Buna göre alım satımı yapılan mallar ve bunlardan alınan vergiler şunlardı:

Çuka¹⁷ yükünden¹⁸ yükte iki akçe,
Arakiye¹⁹ ve kara sabundan yükte iki akçe
Pirinç yükünden yükte iki akçe
Ekseri²⁰ yükünden yükte iki akçe
Deveboynu demir yükünden iki akçe
Ham aletler yükünden yükte iki akçe
Ve sumak²¹ yaprağı yükünden deve yükünden iki akçe ve at ve katır yükünden yükde bir akçe
Ve hasır yükünden hasır ören olsa yükte bir akçe ve geçiren hasır olsa nısfı alına
Soğan yükünden bir akçe
Sarımsak yükünden iki akçe
Boya yükünden iki akçe
Hamrdan²² ve sirkeden ve balıktan ve havyardan yükte iki akçe

14 Boza: Dan, arpa gibi tahılların hamurunun ekşitilmesiyle yapılan çok hafif alkollü, mayhoş, krem veya açık bej renginde içecek. *Meydan Larousse*, c.2, s.535. Bu içeceklerin satıldığı yerlere bozahane adı verilmektedir.

15 Baş: Küçük ve büyükbaş hayvanların çeşitli sakatlarından yapılan ve eskiden halk tarafından çok tüketilen bir çeşit çorba. Bu çorbaların satıldığı yerlere başhane adı verilmektedir. Bu çorba padişahların sofrasına da girmiştir. Uzun Hasan üzerine sefere çıkan II. Mehmet'in Eylül 1473'deki dokuz günlük Afyon'daki konaklaması sırasında yediği yiyecekler arasında ekşitilmiş çorba, baş ve paça çorbası da bulunmaktadır. A.Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri 3*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No: 20, İstanbul 1995, s. 166. İstanbul'daki başçı loncası ve diğer loncalar için bkz. *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, Neşr: Orhan Şaik Gökyay, 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s.217-317.

16 *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, s. 441.

17 Çuka (çuha): Yünden yapılan kumaş çeşitlerinden biri. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.1, s. 384, İstanbul 1993.

18 Yük: Deve, at ve ççek yükü olmak üzere çeşitleri bulunan Osmanlı ağırlık ölçüsü. İnalçık bir deve yükünün 154 kg'a eşit olduğunu belirtir. Halil İnalçık, "Harir" *IE?*, Vol. III, s.212.

19 Arakiye: Kavuğun ve daha sonraları fesin altına giyilen tekkenin adı. Pamuklu, sade, tiftik ve yünden yapılanları bulunmaktadır. Mehmet Zeki Pakalın, *A.g.e.*, c.1, s.64.

20 Ekseri: çivi. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 1998, s.146.

21 Sumak: Sıcak bölgelerde yetişen kabuğu hekimlikte, yaprağı sepicilikte kullanılan ağaç veya ağaççık. *Meydan Larousse*, c.11, s.445.

22 Hamr: Şarap. Devellioğlu, *A.g.e.*, s.385.

Ceviz ve kestane yükünden iki akçe
Hınna²³ yükünden iki akçe
Sükker²⁴ yükünden bac iki akçe
Karaboya²⁵ yükünden iki akçe
Palamut²⁶ yaprağı yükünden iki akçe
Kuru gön²⁷ ve yaş gön yükünden iki akçe
Peynir tulumundan²⁸ bir tulumu bir akçe
Mazi²⁹ yükünden iki akçe
Bal yükünden kutulu bal gelse kutu başına bir akçe
Sadeyağ yükünden dört vukiyye'de³⁰ bir akçe
Penbe³¹ yükünden iki akçe

23 Hınna veya kına: Kına ağacının kurutulmuş yapraklarından elde edilen toz. Saç ve elleri boyamak için kullanılır. *Meydan Larousse*, c.7, s.241.

24 Sükker: şeker. *Devçlioğlu, A.g.e.*, s.1161.

25 Karaboya: Demir sülfat. Fe₂(SO₄)₃. Demirin sülfürik asitle etkimesiyle elde edilir. Siyah renkte ve toz halindedir. Kirli suların temizlenmesinde ve mezbahalarda toplanan kanların pıhtılaştırılarak gübre haline getirilmesinde kullanılır. *Meydan Larousse*, c.3, s.502. Osmanlı Devleti'nde hayvan kanları başka sektörlerce de kullanılmaktadır. Örneğin geç bir tarihte, H.1150-1/M.1737-8 yıllarında Edirne'deki kırmızı halı boyayıcı esnafı hammaddeleri olan koyun ve sığır kanlarını kasaplardan temin etmekte iki lonca arasındaki vergi problemleri yüzünden zorlanmaktadır ve durumu İstanbul'a şikayet etmekteydiler. *Cevdet Belediye*: 4430.

26 Palamut: Meşe ağacının meyvesi. Özellikle sepicilikte ve boya sanayinde kullanılmaktadır. *Meydan Larousse*, c.9, s.820.

27 Gön: Tabaklanmış deri. *Meydan Larousse*, c.5, s.281.

28 Tulum: Bazı yiyecek ve içecek v.b şeylerin saklanması için kullanılan bütün olarak yüzülmüş veya torba biçiminde dikilip hazırlanmış hayvan derisi. *Meydan Larousse*, c.13, s.305. Peynir dışında zeytin ve pekmez de tulumda taşınır işlem görmektedir.

29 Mazi: Kozaklılar takımından orman ve süs ağacı. Kerestesi çok çeşitli işlerde kullanılmaktadır. Odunu yumuşak, hafif ve dayanıklıdır. Su altında çürümez; travers, kazık, tavan tahtası, köprü ayağı ve gemi yapımında kullanılır. *Meydan Larousse*, c.8, s.485.

30 Vukiyye, kıyye ya da okka: Osmanlı Devleti'nde temel ağırlık birimi. 1 okka= 1.283 kg, Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. T.T.K Basımevi, Ankara 1994, s.237. Aydın'da bir kıyye üç yüz dirhemdi. *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, s.367.

31 Penbe: Pamuk. *Meydan Larousse*, c.10, s.19. Osmanlı Devleti'nde tıpkı tütün gibi 16. yüzyıl boyunca yapılan pamuk üretiminde 17. yüzyıl'da Batı'dan gelen taleple doğru orantılı olarak bir artış gözlemlenmektedir. 16. yüzyıl'da Batılı alıcılar daha çok Batı Anadolu'nun üzüm, incir, kavun, karpuz, zerdali, badem, zeytin, zeytinyağı, sabun ve tahılının peşinde iken 17. yüzyıl'da bu kalemlerin yerini pamuk, yün ve tütün almıştır. Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*. Çev: Ayşen Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 42. Anadolu'da belli bölgeler pamuk üretiminde uzmanlaşmışlardı. Bunlar kıyı Ege'deki verimli büyük vadilerdeki Tire, Menemen, Manisa, Bergama, Kırkağaç ve Denizli kentleriydi. Halil İnalçık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayısı, 1979-1980, s. 1-4.

Keten yükünden iki akçe
Kök³² yükünden iki akçe
Kepenek ve çorap ve keçe ve urgan yükünden iki akçe
Badem ve nar ve elma ve sumak yükünden ikişer akçe
Sebzevat yükünden yükte buçuk akçe
Kiras yükünden bir akçe
Sarac yükünden yükte bir akçe
Zirnih³³ ve tekne ve ağaçterki³⁴ yükünden ikişer akçe
Çanak ve desti yükünden yükte bir akçe
Eyer sagrağı yükünden iki akçe
Kilis bardağı yükünden bir akçe
Bir sığır boğazlansa sığır başına iki akçe
Ve dört koyuna bir akçe
Yüz kaşıқта dört kaşıқ altına
Kuru üzüm ve köfter³⁵ yükünden iki akçe
Pekmez yükünden iki akçe
Süpürge yükünden bir süpürge
Kıl yükünden iki akçe
Ot yükünden iki pul
Digren ve kürek yükünden iki akçe
Kıl yükünden iki akçe
Kasabın don yağı³⁶ bacı kantarda bir akçe
Kalya taşı³⁷ yükünden iki akçe
Bel sapı yükünden bir sap

32 Kök: Bazı bitkilerin ilaç olarak kullanılan yumru şeklindeki kökleri. *Meydan Larousse*, c.7, s.527.

33 Zirnih ya da zırnık: Doğal arsenik sülfür. Hemen hemen tüm doğal metal sülfürlerinde bulunur, fakat başlıca filizleri arsenik sülfürlerdir. Turuncu renkte realgar (kırmızı arsenik) As_2S_2 , limon renginde arpiment (sarı zırnık) As_2S_3 , metal arseniyür veya arsenyosülfürler, miskipel taşı $FeAsS$ gibi. Arsenik mispikel taşı'nın kavrulmasıyla elde edilebilir. Miskipel taşı ısıtılınca demir sülfür ve arsenik halinde ayrışır. Arseniğin tek başına kullanıldığı yerler pek azdır. Sadece av tüfeği saçması yapmakta kullanılır. Buna karşılık bileşikleri tıp'ta çok önemli hammaddelerdir. Parlak sarı renkte olan orpiment yani sarı zırnık, boyacılıkta kullanılır. Diş tedavisinde diş sinirlerini öldürmek için de arsenik kullanılır. *Meydan Larousse*, c. 1, s.689-690.

34 Ağaçterki: Ağacın ok yapmaya uygun bölümü? Tirkeş ya da terkeş: ok kuburu, sırtta taşınan ok çantası. *Meydan Larousse*, c.13,s.76.

35 Köfter: Nişasta ile kaynatılan üzüm şirasının tepsiyeye dökülerek kurutulmasıyla elde edilen sucuk, pestil, köfte. *Meydan Larousse*, c.7, s.527.

36 Don yağı: İçyağların eritilmesiyle elde edilen kaba yağ. *Meydan Larousse*, c.3,s.838.

37 Kalya taşı ya da ekşi sodyum: Eskiden deniz bitkilerinin yakılmasıyla elde edilen soda. *Meydan Larousse*, c.6, s.820.

Şikest³⁸ zeytin yükünden iki akçe
Torbacı şeker bir akçe
Bakır yükünden iki akçe
Kuru erik ve incir yükünden iki akçe
Arpacık soğan tahmini yükünden iki akçe
Katran-ı bac deve ve at yükünden iki akçe eğer hımar yükünden bir akçe
Kızılçık kurusu yükünden iki akçe
Buğday ve arpa ve nohut ve mercimek ve börülce ve bakla ve bunların emsali pazarda satılmaya gelse müdde³⁹ bir kile bac alınır

Yaya ve müsellemlerin yayalık ve müsellemlik yerlerinde olan kestaneliklerinden pazara satmak için getirilen kestaneden de diğer üreticilerden olduğu gibi bir yükte iki akçe bac alınacaktı.

Bu kalemlerin dışında Tire ve İzmir kapanlarında işlemleri yapılan mallar da sıralanmaktadır. Bunlar; bal, sade ve şurugan yağı, penbe, hınna, şap⁴⁰, kızılboya⁴¹, kayısı, badem, üzüm, kuru erik, armut, kalya taşı, fıstık, Sofya demiri, incir, keçiboynuzu, zerdali, zeytin, pekmez, bostan, at, katır, kul, cariye ve kesimlik koyundur. Yine gerek Aydın'daki sipahi tumarlarında gerekse Padişah hassı olarak ayrılmış topraklarda yapılan çeltik ekimine ve vergilendirilmesine ait bilgiler de kanunname yer almaktadır.

Tüm bu üretim mallarının sadece Osmanlı Devleti tarafından kontrol edilen Pazar ve limanlarda ticaretinin yapıldığı düşünülmemelidir. Osmanlı Devletinin ihraç edilmesine yasak koyduğu stratejik ürünlerin kaçakçılığı tüm 16. yüzyıl boyunca Batı Anadolu'da yaygındır. Memnû olarak nitelenen⁴² bu malların ülke dışına çıkış noktaları Batı Anadolu'da deniz kıyısındaki küçük kasaba ve ıssız limanlardır 16. yüzyıl'da Bergama⁴³, Edremit, Ayazmend, Güzelhisar ve Menemen⁴⁴, 16. yüzyıl sonlarında

38 Şikest: Kırılmış, kırık. Devellioğlu, A.g.e., s.1195.

39 Müd: Ağırlık ölçülerinden biri. Batman gibi bunun da miktar her yerde aynı değildi. Kütahya'da bir müd yirmi, Diyarbakır'da onaltı, Siverek'te sekiz İstanbul kilesi idi. Mehmet Zeki Pakalın, A.g.e., c.II, s.597.

40 Şap: M2SO4, M2(SO4)3, 24H2O gibi çift sülfatları belirtmek için kullanılan genel terim. Boyacılıkta, derilerin korunmasında, kağıtçılıkta ve tıpta kullanılır. *Meydan Larousse*, c.11, s.718.

41 Kızılboya (kızılçök): Kızılçök bitkisinin köklerinden elde edilen kırmızımsı boya, alizarin, kökboya. *Meydan Larousse*, c.7, s.289. Bkz. Tuncer Baykara, "Kökboya", *İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1964, c.7, sa:14, s.221-226.

42 Zeki Arkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi. *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan* içinde, İstanbul 1991.s. 280-306.

43 Lütfi Güçer, A.g.e., s.1.

44 Zeki Arkan, A.g.e., s.287.



İzmir iskelesi çevresindeki Seydi, Bekirler, Boynuz sekisi, Dere, Buca, Şeyhler, Pınarbaşı, Hacılar, Hamidlü, Burunabad, Bayraklı, Ayasefid, Balçikkuyu köyleri⁴⁵ 16. ve 17. yüzyıllarda ise İzmir, Çeşme, Urla, Balat, Foça, Seferihisar ve Kuşadası⁴⁶ bu merkezler arasında sayılabilir.

Yukarıda belirttiğimiz Aydın livasında vergilendirilen ve ticareti yapılan 16. yüzyıl'a ait tarımsal ürünlerin bazılarının 18. yüzyıl ve sonraki tarihlerdeki durumları hakkında da elimizde bilgiler bulunmaktadır. 1763 yılına ait bir belge İzmir limanından ihraç edilen üretim mallarını göstermektedir⁴⁷. Bunlar hammadde olarak; Balmumu, ham ipek, halaçlanmamış pamuk, ham pamuk, yapağı, siyah, sarı ve boz tiftik, perukalık tiftik, mazı, palamut, manda ve sığır derisi, şımşır ağacı, cehri, kökboya, kasni, kitre, şap, nişadır, lacivert ve göztaşdır. Gıda maddesi olarak; incir, kuru üzüm (rezaki, siyah ve kuş üzümü), hurma ve susam, tıbbi bitkiler olarak; ravend, mahmudiye otu, afyon, safran, senameki, hiyarşenber, anason, dedemene, salep, günlük ve mey'a denilen bir çeşit buhur ile terabentindir. Yine Yemen kahvesi ve tütütü keyif verici ihraç ürünlerdir. Yarı mamul ve mamul mallar ise şunlardır: Beyaz ve renkli pamuk ipliği, tiftik ipliği, meşin, sahtiyan, gön, sağrı denilen eşek ve katır derisinden yapılan kumlu sahtiyan (telatin), Menemen, Tire ve Manisa diminileri, Alaca dimi, Soma alacası, bogasi, İzmir'de dokunan çit, yorgan yüzü, yorgan, müslin (mumi) mendiller, seccadeler, kilimler, alaca (yollu) kilimler, koyun kebesi, cübbe kebe, masa örtüleri ve sabun. Yine 1826 yılı İzmir'deki İhtisab Nazırlığında yapılan düzenlemede ticareti yapılan ve vergi alınan mallar arasında kitre, saleb, mahleb, alacehri, mahmude otu, kökboya, mazı, sandal ağacı, kaliçe, seccade, siyah üzüm, Karaburun ellemesi, Urla üzümü, çekirdeksiz üzüm, beğlerce, incir, afyon, kereste, balmumu, tavşan derisi, yapağı, pamuk, tiftik, Ankara ipliği, zeytinyağı, sabun, palamut, buğday, arpa, susam, nohut, bakla, mercimek, fasulye, bakır, gön, kösele, sahtiyan, beyaz ve elvan bogasi, ahmediyye, Manisa ve Kadıköyü alacası, Nazilli ve Tire işi bez, peştamal ve döşek, beyaz ve elvan pamuk ipliği, çeşitli tülbent ve çit, hasse ve patiska ve sünger bulunmaktadır⁴⁸. Bu üretim mallarının tamamının incelediğimiz coğrafyada yetiştirildiğini söyleyemeyiz. Ancak bu ticari malların bir bölümü uzak coğrafyalarda üretilmekle birlikte ihraç edildikleri liman İzmir'dir.

İncelediğimiz muhasebe defteri temelde mali kayıtları içeren bir belge olmasına rağmen içerdiği kanunname ve burada geçen sosyal ve tarım ekonomisiyle ilgili bazı bilgiler ile alınıp satılan, üretimi ve ticareti yapılan ürünleri de kapsamı bu türden bir

45 Zeki Ankan, A.g.e., s.296.

46 Daniel Goffman, A.g.e., s.47.

47 Halil Sahillioğlu, "1763'te İzmir Limanı İhracat Gümrüğü ve Tarifesi", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi* II/8, 1968, s.53-57.

48 Mübahat S. Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezâreti", *İzmir Tarihinden Kesitler* içinde: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2000, s.67-77.

çalışmanın yapılabilmesine olanak tanımıştır. Konu olan coğrafya’da 19. ve 20. yüzyıllarla ilgili elimizde önemli çalışmalar bulunmasına rağmen daha önceki tarihlerle ilgili yapılmış bir çalışma ya da belli bir bilgi birikimi henüz tam anlamı ile oluşmuş sayılmaz. Bu çalışma öncelikle bu alanda bir katkı yapmayı hedeflemektedir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

Cevdet Belediye: 4430.

B. Kitap ve Makaleler

Arıkan, Zeki (1991), “Osmanlı İmparatorluğunda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi. Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan içinde, İstanbul, s.280–306.

Barkan, Ömer Lütfi-Enver Meriçli (1988), *Hüdavendigâr Lıvası Tabrir Defterleri I*, T.T.K, Ankara.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı(1995), Yayın No: 27. Defter-i Hâkânî Dizisi: II 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530). *Hüdâvendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Mentеше, Teke ve Alâriye Livaları*. <Dizin ve Tıpkıbasım>, Ankara.

Baykara, Tuncer (1964), “Kökboya”, *İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, c.7, sa:14, s.221–226.

Çağatay, Neşet (1947), “Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâ’dan Alınan Vergi ve Resimler.” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi*, Ankara, c. V, s.438–511.

Devellioğlu, Ferit (1996), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara.

Eldem, Vedat (1994), *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. T.T.K Basımevi, Ankara.

Evlîya Çelebi Seyahatnamesi, Neşr: Orhan Şaik Gökyay (1996) , 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Goffman, Daniel (1995), *İzmir ve Levanten Dünya (1550–1650)*. Çev: Ayşen Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Güçer, Lütfi (1964), *XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

İnalçık, Halil (1971), “Harir” *IE²*, c. III, s. 209–218.

_____ (1979–1980), “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayısı, s.1–79.

Kütükoğlu, Mübahat S. (2000), “1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezâretî”,

İzmir Taribinden Kesitler içinde. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, s.61–90.

Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi(1990), 13 Cilt, İstanbul.

Nalbantoğlu, H. Ünal (1974), *Sosyal Yapı Değişmesi Açısından Türkiye'de Sanayileşme ve Kentleşme Süreçlerine Teorik Bir Yaklaşım Denemesi*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 Cilt, İstanbul.

Sahillioğlu, Halil (1968), "1763'te İzmir Limanı İhracat Gümrüğü ve Tarifesi", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi* II/8, s.53–57.

Şemseddin Sami (1998), *Kâmûs-ı Türkî*, Alfa Yayıncılık, İstanbul.

Ünver, A.Süheyl (1995), *İstanbul Risaleleri 3*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No: 20, İstanbul.

Özet:

Osmanlı hükümeti hazine kaynakları ile ilgili en temel bilgileri tahrir defterlerinden elde etmiştir. Bu belgeler vergi ödemeleri ve vergilendirilebilir kaynaklarla ilgili ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bu nedenle 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı imparatorluğunun sosyal ve ekonomik tarihi ile ilgili çalışmalarda bu defterleri temel kaynak olarak kullanmak mümkündür. Bu tarihsel birikim 166 Numaralı Anadolu Eyaleti Muhasebe Defteri için de geçerlidir. Bu araştırma Aydın Livasında alınıp satılan ve vergi kaynağı olarak görülen ürünler hakkındadır.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Devleti, Anadolu Eyaleti, Aydın, tarımsal ürün.

Abstract:

The Ottoman government obtained current information on the empires sources of revenue through periodic registers called tahrir defterleri. These documents include detailed information on tax-paying subjects and taxable resources, making it possible to study the economic and social history of the Otoman Empire in the fifteenth and sixteenth centuries. This historical information also have being seen for Aydın Liva's in tahrir defter's which is called 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (1530). This research is about products which are trade and seenig as taxable resources in Liva of Aydın.

Keywords: Otoman Empire, Eyalet of Anatolia, Aydın, agricultural.